

Marek Jodkowski

Dni świąteczne diecezji warmińskiej w XIX wieku

Forum Teologiczne 14, 91-102

2013

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Ks. MAREK JODKOWSKI
Wydział Teologii
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

DNI ŚWIĄTECZNE DIECEZJI WARMIŃSKIEJ W XIX WIEKU

- Słowa kluczowe:** „dzień ślubowany”, świętowanie, pielgrzymki warmińskie (łosiery), Prusy Wschodnie, Niemcy w XIX wieku, diecezja warmińska.
- Key words:** „vowed day”, celebration, Warmian pilgrimages, East Prussia, Germany in the 19th century, The Diocese of Warmia.
- Schlüsselworte:** „der gelobte Tag”, Feiern, ermländer Wallfahrten, Ostpreußen, Deutschland im 19 Jh., Diözese Ermland.

Katolickie diecezje w Królestwie Prus na początku XIX w. wymagały przeprowadzenia nowego podziału terytorialnego, który korespondowałby z granicami państwa i wychodziłby naprzeciw oczekiwaniom katolików pozbawionych do tego czasu właściwej opieki duszpasterskiej. Regulację tę zainicjował papież Pius VII, ogłaszając w 1821 r. bullę rozpoczynającą się od słów *De salute animarum*. Pastoralnej opiece rządców diecezji poddano wówczas katolików, którzy mieszkali na obszarach diaspory o dominującej konfesji ewangelickiej. Bulla jednak nie rozwiązywała wszystkich problemów. Korektę granic poszczególnych diecezji przeprowadzano kilkakrotnie w XIX w.¹ Należy także zaznaczyć, że w granicach państwa pruskiego znalazły się ponadto tereny o ukształtowanej, wielowiekowej tradycji katolickiej, która stanowiła ważny element życia społecznego. Jednym z jej aspektów były tzw. święta nakazane, w których wierni mieli obowiązek uczestniczenia we Mszy św. oraz powstrzymywania się od prac określanych wówczas jako służebne.

Rokowania, mające na celu uznanie uroczystości katolickich jako ustawowych dni świątecznych obowiązujących w całym Królestwie Prus, stały się jed-

Adres/Address/Anschrift: ks. dr Marek Jodkowski, Katedra Historii Kościoła i Dziedzictwa Kulturowego, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, ul. Kard. S. Hozjusza 15, 11-041 Olsztyn, e-mail: ksma-rekj@wp.pl.

¹ Por. A. Kopiczko, *Duchowieństwo katolickie diecezji warmińskiej w latach 1821–1945*, cz. 1, *Studium prozopograficzne*, Olsztyn 2004, s. 15–19; R. Traba, *Kościół rzymskokatolicki*, w: S. Salmonowicz (red.), *Historia Pomorza*, t. 4, (1850–1918), cz. 2, *Polityka i kultura*, Toruń 2002, s. 473–474.

nym z głównych problemów w relacji państwo – Kościół po ogłoszeniu wspomnianej bulli papieskiej, mimo że wstępna ankieta dotycząca obchodzonych świąt została wysłana do lokalnych diecezji już w sierpniu 1819 r.² Niestety, władze państwowe traktowały postulaty zgłaszane przez katolików z dużą rezerwą. Warto w tym miejscu przytoczyć słowa Janusza Jasińskiego, który stwierdził, że państwo w tamtym czasie zamiast być arbitrem, stawało się z reguły stroną w sporach, a nierzadko ich inspiratorem³. Ponadto różnice dzielące poszczególne diecezje, dekanaty, a nawet parafie odnoszące się zarówno do doboru uroczystości, jak i sposobu ich świętowania przekreślały możliwość jednogłównego dążenia do wprowadzenia ogólnopruskiego porządku ustawowych dni świątecznych. Należy nadmienić, że w Münster i Paderborn dni świątecznych, wolnych od pracy było 19, zaś w jednej z części diecezji trewirskiej tylko cztery⁴. Na dodatek przemiany gospodarcze oraz decyzje związane z przeniesieniami pracowników administracji państwowej skutkowały zróżnicowaniem lokalnych społeczności w aspekcie konfesyjnym. Partycypacja w obchodach uroczystości kościelnych, których wyznawcy innej konfesji nie uznawali za dni świąteczne, co niejednokrotnie odzwierciedlało się w lokalnym prawodawstwie, mogła prowadzić do niezrozumienia i konfliktów. Sytuację tę starały się wykorzystać władze państwowe, które z jednej strony dostrzegały dysproporcje dotyczące liczby dni świątecznych obchodzonych przez katolików, z drugiej natomiast były dalekie od analizy przyczyn takiego stanu rzeczy. Zdaniem Fryderyka Wilhelma III dobór uroczystości we wszystkich parafiach Królestwa Prus miał zostać ujednoczony. Ostateczne ich zestawienie zostałyby przedłożone papieżowi do aprobaty⁵.

Projekt takich świąt, które jako dni wolne od pracy miały obowiązywać na terenie całego królestwa, przygotował jesienią 1823 r. przysły biskup Trewiru – Josef von Hommer⁶. Warto wspomnieć, że był on od 1817 r. wikariuszem generalnym części diecezji trewirskiej, która leżała po prawej stronie Renu⁷. Został następnie subdelegowany przez biskupa warmińskiego Józefa Hohenzollerna do wprowadzenia postanowień zawartych w bulli *De salute animarum* odnoszących się do diecezji trewirskiej. Można powiedzieć, że miał doświadczenie, które umożliwiało mu rozeznanie sytuacji związanej z traktowaniem przez władze

² Zob. GStA PK, I. HA Rep. 76 Kultusministerium, IV Sekt. 1. Abt. XIV. Nr. 4. Bd. 1, k. 3.

³ J. Jasiński, *Kościół katolicki i ewangelicki oraz związki wyznaniowe*, w: G. Labuda (red.), *Historia Pomorza*, t. 3, (1815–1850), cz. 2, *Zagadnienia polityczne, narodowościowe i wyznaniowe*, Poznań 1996, s. 71.

⁴ GStA PK, I. HA Rep. 76 Kultusministerium, IV Sekt. 1. Abt. XIV. Nr. 4. Bd. 1, k. 4v.

⁵ Ibidem, k. 21.

⁶ Ibidem, k. 3v.

⁷ F.W. Bautz, *Hommer Josef*, w: idem (oprac. i wyd.), *Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon*, Bd. 2, Herzberg 1990, k. 1019; M. Persch, *Josef von Hommer (1824–1836)*, w: M. Persch, Bernhard Schneider (wyd.), *Geschichte des Bistums Trier*, Bd. 4: *Auf dem Weg in die Moderne 1802–1880*, Trier 2000, s. 68.

państwowe obchodów uroczystości kościelnych na obszarach diaspory katolickiej⁸. Zestawienie dni świątecznych opracowanych przez wspomnianego biskupa nominata zostało rozesłane za pośrednictwem Ministerstwa Wyznań, Oświaty i Medycyny do rządów diecezji, którzy mieli zaopiniować wspomniany koncept⁹. Znalazły się w nim następujące uroczystości: Nowy Rok, Poniedziałek Wielkanocny, Wniebowstąpienie Pańskie, poniedziałek w ramach uroczystości Zesłania Ducha Świętego, Boże Ciało, święto Apostołów Piotra i Pawła, Wniebowzięcie Matki Bożej, Wszystkich Świętych, Narodzenie Pańskie i święto św. Szczepana¹⁰. Było ich zatem dziesięć. Biorąc pod uwagę obszary diaspory nadreńskiej – liczba oficjalnie celebrowanych świąt miała wzrosnąć, jednak biskupom innych diecezji wydawała się zaskakująco mała. Warto przytoczyć kilka opinii ówczesnych rządów lokalnych Kościołów, które obecnie znajdują się w granicach państwa polskiego. Arcybiskup gnieźnieński i poznański Tymoteusz Gorzeński pisał, że wśród uroczystości Pańskich wymienionych przez biskupa trewirskiego z pewnością przez nieuwagę pominięto Objawienie Pańskie. Poza tym wśród świąt obowiązujących powinny znaleźć się uroczystości maryjne, wśród których prymas wymienił: „Poczęcie Maryi, Matki Bożej Gromnicznej, Zwiastowanie, Wniebowzięcie i Narodzenie”. Nie mogło zabraknąć również diecezjalnych uroczystości patronalnych św. Stanisława (8 maja) i św. Wojciecha (23 kwietnia)¹¹. Biskup wrocławski Emmanuel Schimonsky skonstatował z kolei, że Josefowi von Hommerowi udało się wiele osiągnąć dzięki przedłożonej propozycji dziesięciu uroczystości kościelnych, które miałyby charakter świąt państwowych. Wierni w powierzonej mu diecezji partycypowali dotychczas w uroczystej celebracji jedynie czterech świąt. Zdaniem pasterza wrocławskiego diecezje w tzw. starych prowincjach pruskich straciłyby bardzo wiele, jeśli omawiany projekt dni świątecznych zostałby zaaprobowany przez władze w Berlinie. Biskup postulował zwiększenie liczby świąt, opierając swój wywód na rozumowych argumentach, posiłkując się przy tym tradycją teologii biblijnej. Wyjaśniał, że celebracja święta Poczęcia Maryi przypadająca na porę zimową, dzięki czemu nie zostałyby przerwane prace na polu. Święta Objawienia Pańskiego, Oczyszczenia Maryi, Zwiastowania Maryi zawierały wiele odniesień do Pisma św., natomiast Wielki Piątek był obchodzony również przez inne denominacje chrześcijańskie. O uroczystym charakterze Dnia Pokuty współdecydowały z kolei wcześniej władze państwowe. Kolejne święta wymienione przez biskupa, a mianowicie Wniebowzięcie Maryi, Narodzenie Maryi czy święta patronalne mogły być z politycznych względów

⁸ GStA PK, I. HA Rep. 76 Kultusministerium, IV Sekt. 1. Abt. XIV. Nr. 4. Bd. 1, k. 3. Por. M. Persch, *Josef von Hommer (1824–1836)*, s. 69–70.

⁹ GStA PK, I. HA Rep. 76 Kultusministerium, IV Sekt. 1. Abt. XIV. Nr. 4. Bd. 1, k. 21.

¹⁰ Ibidem, k. 5.

¹¹ Ibidem, k. 29.

(przez co rozumiano również aspekty ekonomiczne) przeniesione na przypadającą po nich niedzielę¹². Z Pelplina nadeszła odpowiedź sugerująca utrzymanie obchodów związanych ze wspomnieniami świętych, które miały dotychczas szczególną rangę, a mianowicie: „świętych Apostołów Piotra i Pawła, Wszystkich Świętych, św. Szczepana i Poczęcia Maryi”. Obowiązek uroczystej celebracji wskazanych uroczystości potwierdził już 29 kwietnia 1788 r. papież Pius VI. Zdaniem rządcy diecezji chełmińskiej należało uszanować także świąteczny charakter Uroczystości Pańskich: Zwiastowania Maryi, Narodzenia Pańskiego, Obrzezania Pańskiego, Objawienia, Ofiarowania w Świątyni, Zmartwychwstania, Wniebowstąpienia, jak również Zesłania Ducha Świętego, czy święta Wieczery Pańskiej, które zapewniały chrześcijanom „pociechę i pouczenie”¹³.

Biskup warmiński Józef Hohenzollern, mając na względzie z jednej strony zwiększenie liczby świąt nad Renem, a z drugiej ograniczenie staropruskiego porządku świątecznego, podał 11 września 1824 r. propozycję trzynastu uroczystości, które – uznane przez państwo – zyskałyby charakter świąt ogólnie obowiązujących: „Narodzenie Pańskie, św. Szczepana, Nowy Rok, święto Trzech Króli, Oczyszczenie Maryi, Poniedziałek Wielkanocny, Wniebowstąpienie Chrystusa, poniedziałek w ramach uroczystości Zesłania Ducha Świętego, Boże Ciało, świętych Piotra i Pawła, Wszystkich Świętych i Poczęcie Maryi”. Obchody pozostałych świąt, takich jak Wniebowzięcie Maryi, Narodzenie Maryi, rocznica poświęcenia kościoła, święto patronalne kościoła oraz święto patrona diecezji miały zostać przeniesione na następującą po nich niedzielę. Biskup zaznaczył również, że dotychczas święto patrona diecezji warmińskiej – Andrzeja Apostoła – obchodzono w dzień jego liturgicznego wspomnienia. Podobnie traktowano uroczystość św. Wojciecha – patrona Prus, łącząc te obchody z celebracją Dnia Pokuty¹⁴.

Kilka lat później, w 1835 r. nadprezydent prowincji pruskiej Theodor von Schön pisał do ministra spraw wyznaniowych, oświaty i medycyny w Berlinie – Karla von Altensteina, że poza świętami uroczyście obchodzonymi przez większość chrześcijan (Narodzenie Pańskie, Wielkanoc, dwa dni Zielonych Świątek, Nowy Rok, Wniebowstąpienie), katolicy w administrowanej przez niego prowincji nie wykonują „prac publicznych” również w święto Trzech Króli, Oczyszczenia Maryi, Zwiastowania Maryi, św. Wojciecha (Dzień Pokuty), Bożego Ciała, świętych Piotra i Pawła, Wszystkich Świętych, Poczęcia Maryi, a w diecezji warmińskiej również w święto św. Andrzeja Apostoła – drugiego patrona diecezji. Dobór powyższych świąt obowiązujących zresztą na obszarze Kościoła chełmińskiego i warmińskiego, zaaprobowany przez króla Fryderyka Wilhelma II, został ogłoszo-

¹² Ibidem, k. 35–36.

¹³ Ibidem, k. 51.

¹⁴ Ibidem, k. 34–34v.

ny jako cytowane wcześniej brewe papieskie i podany do publicznej wiadomości już 18 lipca 1788 r.¹⁵

Kwestie dotyczące innych świąt, uroczyscie obchodzonych w Kościele warmińskim, pojawiły się przypadkowo w korespondencji między władzami diecezji a urzędami administracji państwowej. Wikariusz kapitulny, przysły biskup pomocniczy diecezji warmińskiej, Antoni Frenzel¹⁶ zwrócił się 10 lutego 1837 r. z prośbą do władz państwowych o zaaprobowanie uroczystych obchodów święta Przemienienia Pańskiego w Starym Targu, które obchodzono zgodnie z liturgicznym kalendarzem, a więc 6 sierpnia. Nieco wcześniej bowiem dzierzawca miejscowego folwarku wniósł skargę do rejencji kwidzyńskiej, dotyczącą zapewne powstrzymania się katolików od pracy na roli we wspomniane święto. Rejencja kwidzyńska poinformowała 11 września 1834 r. ówczesnego biskupa warmińskiego Józefa Hohenzollerna, że proboszcz ze Starego Targu nie miał prawa ogłaszać uroczystych obchodów Przemienienia Pańskiego, jeśli przypadały one w dzień powszedni. Biskup, mimo protestów ze strony diecezjan, dążył do wyciszenia sprawy¹⁷. Po jego śmierci na nowo pojawiła się inicjatywa prawnego uregulowania wspomnianej uroczystości w Starym Targu. Ks. Antoni Frenzel w liście do rejencji kwidzyńskiej z 29 grudnia 1836 r. użył w tej sprawie kluczowego argumentu, aby przekonać państwowych decydentów o słuszności roszczeń warmińskich diecezjan. Napisał mianowicie, że uroczyste obchody Przemienienia Pańskiego w Starym Targu należą do miejscowych „dni ślubowanych” (*gelobte Tage*)¹⁸, a te przecież nie zostały zniesione przez prawo państwowe. Zaznaczył także, że kościelne uroczystości, których nie wymieniono w brewe papieskim z 1788 r. przeniesiono w diecezji warmińskiej na przypadającą po nich niedzielę. W taki sposób obchodzono również święta patronalne parafii. Ks. A. Frenzel podkreślił jednak, że Przemienienie Pańskie w Starym Targu nie było świętem patronalnym parafii. Celebrowano je uroczyscie już przed 1788 r. i w księgach wizytacyjnych figurowało pod nazwą wspomnianego „dnia ślubowanego”¹⁹.

Wikariusz kapitulny diecezji warmińskiej liczył się z faktem, że użyty powyżej termin nie będzie znany państwowym urzędnikom, dlatego starał się go zdefi-

¹⁵ GStA PK, I. HA Rep. 76 Kultusministerium, IV Sekt. 1. Abt. XIV. Nr. 4. Bd. 2, k. 144–144v.

¹⁶ Por. A. Kopiczko, *Duchowieństwo katolickie diecezji warmińskiej w latach 1525–1821*, cz. 2, *Słownik*, Olsztyn 2000, s. 78.

¹⁷ GStA PK, I. HA Rep. 76 Kultusministerium, IV Sekt. 1. Abt. XIV. Nr. 4. Bd. 3, k. 14–14v.

¹⁸ Tłumaczenie niejednoznacznego wyrażenia *gelobte Tage* jako „dni ślubowane” wynika ze znaczenia, jakie nadawano tym dniom w tradycji warmińskiej. Por. także R. Hildebrand, H. Wunderlich (oprac.), *Deutsches Wörterbuch von Jacob und Wilhelm Grimm*, Bd. 5, Nachdruck der Erstausgabe 1897, München 1984, k. 3043–3046. Obraz Przemienienia Pańskiego znajdował się w ołtarzu głównym starotarskiej świątyni już w 1749 r., co mogło być dowodem szczególnej roli tego święta we wspomnianej miejscowości w XVIII w. Zachowały się ponadto informacje o sprzedaży świec w czasie opisywanej uroczystości. Por. J. Wiśniewski, *Parafia Stary Targ na przestrzeni wieków (XIII–XXI)*, *Studia Elbląskie* 7 (2006), s. 13, 18.

¹⁹ GStA PK, I. HA Rep. 76 Kultusministerium, IV Sekt. 1. Abt. XIV. Nr. 4. Bd. 3, k. 14v.

niować. Stwierdził on, że „dni ślubowane” stanowiły dla danej wspólnoty kościelnej przypomnienie ważnego wydarzenia, np. uwolnienie z wielkiego nieszczęścia albo ratunek przed zagrażającym niebezpieczeństwem. Wskutek pobożnych ślubów złożonych przez przodków, które ukonstytuowały omawiane święta, kolejne pokolenia postrzegały je jako dni komemoratywne. „Dzień ślubowany” traktowano jako sprawę sumienia danej wspólnoty kościelnej. Wikariusz kapitulny posunął się nawet do stwierdzenia, że próby wprowadzenia zakazu świętowania „dni ślubowanych” mogłoby zakończyć się przemocą (sic!). Aby tego uniknąć, ks. Frenzel sugerował rejencji kwidzyńskiej podjęcie kroków prawnych, które usankcjonowałyby lokalne święto parafian Starego Targu²⁰. W tej sprawie rejencja kwidzyńska poprosiła nadprezydenta Theodora von Schöna o podjęcie odpowiedniej decyzji. Nadprezydent nie zaaprobował wspomnianych obchodów w dotychczasowej formie i nakazał władzom diecezjalnym poinstruować proboszcza z Starego Targu – ks. Aloisa Żurawskiego – że dotychczasowe niezgodne z prawem uroczyste obchodzenie święta Przemienienia Pańskiego należy przenieść na niedzielę przypadającą po 6 sierpnia²¹.

Ks. Frenzel starał się jednak ponownie przekonać władze państwowe o zasadności utrzymania w diecezji warmińskiej „dni ślubowanych”. Dowodził, że miejscowe wspólnoty traktują celebrację takich dni jako „moralny obowiązek”. O ile bowiem od ugruntowanych w kościelnej tradycji uroczystych obchodów świątecznych mogły udzielić dyspensy władze kościelne, o tyle przywiązanie do świętowania „dni ślubowanych” pozostawało kwestią sumienia. Z żalem konstatawał, że zabrania się katolikom obchodów takich świąt, które nawiasem mówiąc powstały w „zamierzchłych czasach” w wielu parafiach katolickich na obszarze diecezji pruskich²².

Przesłana wymiana korespondencji do Berlina wzbudziła zainteresowanie urzędników Ministerstwa Wyznań, Oświaty i Medycyny. W liście z 23 lutego 1837 r. poproszono wikariusza kapitulnego diecezji warmińskiej o przedłożenie „dni ślubowanych”, które obchodzono w pozostałych parafiach. Ks. Antoni Frenzel poprzedził zestawienie komentarzem, który świadczył o głębokiej religijności charakteryzującej ludność diecezji warmińskiej. Oprócz bowiem wspomnianych świąt (obchodzonych w dni powszednie), z którymi było związane powstrzymanie się od prac służebnych, w większości parafii obchodom szczególnych dla danej społeczności dni nadawano również religijny charakter. Mógł on wiązać się z uroczystą celebracją Mszy św. bądź wyłącznie udziałem wiernych we Mszy św., po której rozpoczynano pracę²³.

²⁰ Ibidem, k. 16–16v.

²¹ Ibidem, k. 14v, 17.

²² Ibidem, k. 15–15v.

²³ Ibidem, k. 35–35v.

Z zestawienia załączonego przez ks. Frenzla wynikało, że w dekanacie olsztyńskim „dni ślubowane” obchodzono tylko w Nowym Kawkowie, a przypadały one w całej parafii 20 stycznia, natomiast dodatkowo w pojedynczych miejscowościach opisywanej placówki duszpasterskiej – 15 lutego i 15 sierpnia. W dekanacie braniewskim, w parafii Płoskinia omawiane święta obchodzono w Wielki Czwartek oraz w piątek po oktawie Bożego Ciała. Wybrane miejscowości tej parafii świętowały „dni ślubowane” we wspomnienie św. Jana Chrzciciela (powstrzymując się od prac służebnych), podobnie jak mieszkańcy Chruściela z parafii w Wierznie Wielkim. Dla parafian Tolkowca takim dniem był piątek przed Zielonymi Świątkami. W dekanacie dierzgońskim, w parafii Stary Targ, jak wspomniano powyżej, świętowano w ramach złożonych ślubów Przemienienie Pańskie. W dekanacie dobromiejskim, w parafii orzechowskiej „dniem ślubowanym” ustanowiono święto św. Jakuba Apostoła (25 lipca), a w filialnym kościele w Jesionowie – wspomnienie św. Walentego (14 lutego). W parafii Piotraszewo uroczyste celebrowano pierwszy czwartek w okresie Wielkiego Postu. Z kolei parafia Bieniewo brała udział w uroczystych obchodach „dni ślubowanych” w piątek w oktawie Zielonych Świątek, we wtorek w oktawie Bożego Ciała oraz w święto Nawiedzenia Maryi. Wymienionym celebracjom towarzyszyły organizowane w te dni pielgrzymki. W parafii Wapnik przypadały one (wraz z pielgrzymkami) we wtorek w oktawie Bożego Ciała i w sobotę w czasie oktawy Narodzin Maryi. W Ełdych Wielkich uczestniczono w uroczystej Mszy św. z okazji złożonych ślubów w pierwszą środę maja (powstrzymując się tego dnia od prac służebnych). W parafii Głotowo mieszkańcy Cerkiewnika w podobny sposób obchodzili dzień 30 lipca. Dla mieszkańców parafii Kwiecewo „dniem ślubowanym” był 13 lipca, natomiast parafianie Wilczkowa celebrowali sobotę w oktawie Bożego Ciała jako dzień wolny od pracy, którego to dnia odbywano także pielgrzymkę²⁴.

W dekanacie lidzbarskim, w parafii Rogóż uroczyste celebrowano 8 maja i 26 lipca jako pamiątkę złożenia ślubów. W parafii lidzbarskiej tego rodzaju święta przypadały 21 lipca i 9 sierpnia, natomiast w Krekolach – ósmego dnia po Bożym Ciele, 25 lipca i 29 września. W Wozławkach omawiany dzień miał miejsce 25 lipca, zaś w Kiwitach – 22 lipca i 9 września. Parafia Żegoty świętowała wspomniane uroczystości 2 lipca i 16 sierpnia, zaś Kłębowo – 24 czerwca i 2 lipca. W Ignalinie „dni ślubowane” przypadały 2 lipca i 21 lipca, natomiast w Babiaku – 17 stycznia oraz w Wielki Czwartek. W dekanacie pieniądzeńskim, w parafii Pluty wspomniane uroczystości celebrowano w święto św. Michała (29 września). Parafia Henrykowo obchodziła te dni w święto Nawiedzenia Maryi, a pojedyncze miejscowości parafii dodatkowo we wspomnienie św. Jerze-

²⁴ Ibidem, k. 36–36v.

go (23 kwietnia) i w piątek po Bożym Ciele. W Osetniku „dni ślubowane” miały miejsce w święto św. Jerzego, w sobotę po Wniebowstąpieniu Chrystusa, w uroczystość Nawiedzenia Maryi i Narodzenia Maryi. Wielki Czwartek oraz święto św. Marka jako „dni ślubowane” celebrowały tylko niektóre miejscowości parafii. W Długoborze świętowano je w piątek po Wniebowstąpieniu Chrystusa, zaś wybrane miejscowości parafii również Nawiedzenie Maryi i Wielki Czwartek. Parafianie piotrowieccy świętowali „dzień ślubowany” we wspomnienie św. Anny²⁵.

W dekanacie reszelskim, w parafii Sątopy „dzień ślubowany” (znany jako „Brandtag”) przypadał w oktawie Bożego Ciała. Parafianie Grzędy uroczycie obchodzili w ramach złożonych ślubów wspomnienie św. Marii Magdaleny. W Paluzach celebrowano owe dni we wspomnienie św. Anny, św. Rocha oraz w piątek przed świętem św. Michała, natomiast w Bisztynku – w święto Nawiedzenia Maryi oraz w dwa piątki w ciągu roku²⁶.

W dekanacie jeziorańskim, w parafii Jeziorany „dniem ślubowanym” był dzień św. Rocha, zaś w Biesowie – święto Nawiedzenia Maryi oraz św. Jakuba Apostoła (25 lipca). Parafianie Prosit celebrowali omawiane dni we wspomnienie św. Jana Chrzciciela, święto Nawiedzenia Maryi i wspomnienie św. Anny. W parafii Lutry „dniem ślubowanym” było wspomnienie św. Rocha. Ten sam dzień świętowali parafianie Radostowa, natomiast mieszkańcy Studzianki dodatkowo św. Jakuba Apostoła²⁷. W dekanacie barczewskim, w parafii Barczewo mieszkańcy miasta oraz wsi Ruszajny obchodzili to święto w piątek po św. Marcynie. Parafianie Barczewka, w zależności od miejscowości omawiany dzień celebrowali albo we wspomnienie św. Jana Nepomucena (16 maja), albo św. Antoniego Padewskiego (13 czerwca), św. Bonawentury (14 lipca), św. Rocha (16 sierpnia), Podwyższenia Krzyża Świętego (19 września) bądź św. Bartłomieja. W Lamkowie obchodzono dwa „dni ślubowane” jako dni wolne od pracy²⁸.

Wikariusz kapitulny ks. Antoni Frenzel na stawiane po raz kolejny pytanie dotyczące czasu powstania „dni ślubowanych” odpowiedział ministrowi spraw wyznaniowych, oświaty i medycyny, że niemal wszystkie (oprócz jednego) powstały przed wcieleniem Warmii do Królestwa Prus²⁹. Ostatecznie władze pruskie w 1838 r., powołując się na brewe papieskie z 1788 r., nakazały przenieść „dni ślubowane”, jeśli przypadają one w ciągu tygodnia, na następującą po nich niedzielę³⁰.

Tradycja opisanych powyżej świąt stanowi inspirację do poszukiwania odpowiedzi dotyczących ich genezy i charakteru. Warto w tym miejscu odnieść się do słów Marii Zientary Malewskiej, którą w *Słowniku Warmii* zacytował Jan Chłosta.

²⁵ Ibidem, k. 36v–37.

²⁶ Ibidem, k. 37.

²⁷ Ibidem, k. 37–37v.

²⁸ Ibidem, k. 37.

²⁹ Ibidem, k. 42.

³⁰ Ibidem, k. 44–45v.

Stwierdziła ona mianowicie, że po wojnach szwedzkich na początku XVIII wieku Warmię ogarnęła dżuma, która pochłonęła w przybliżeniu jedną trzecią jej mieszkańców. Wówczas dotknięta nieszczęściami ludność uciekała się do Boga i świętych patronów oraz czyniła śluby ofiarne głównie ze świec, które zanoszono do sanktuariów³¹. Owe śluby mogły wiązać się z ukonstytuowaniem „dni ślubowanych”. Należy także przyznać rację J. Chłóście, który z tradycji historycznej przywołanej przez M. Zientarę-Malewską wywodzi genezę warmińskich łosier, czyli pielgrzymek do miejsca odpustowego³². Refleksja naukowa przeprowadzona przez Janusza Jasińskiego stanowi z kolei potwierdzenie słów cytowanej poetki warmińskiej, że łosiery posiadały różny charakter w zależności od wskazanej parafii. Analizując informacje przekazane w 1816 r. przez proboszczów warmińskich władzom diecezjalnym, wyróżnił on przyczyny, którymi kierowali się mieszkańcy danej miejscowości, biorąc udział w przebłagalnych pielgrzymkach. Należały do nich m.in. intencje o odwrócenie zarazy (Franknowo, Jeziorany, Kwiecewo, Reszel, Rogóż, Wrzesina, Żegoty), ustąpienie pomoru bydła (Orzechowo, Paluzy, Żegoty, Ignalin) oraz innych plag i nieszczęść (Biesowo, Bisztynek, Lutry, Orzechowo, Prosiły, Reszel). Motywem łosier mogła być także prośba o pomoc doczesną oraz zbawienie (Gietrzwałd, Sząbruk)³³. Nie wolno pominąć również opinii Janusza Hochleitnera, który początki łosier datuje na koniec XVI w.³⁴ Łączy on ponadto w wielu przypadkach łosiery z kiermasami, czyli uroczystością odpustową³⁵. Niewiele jednak „dni ślubowanych”, które opisał ks. Frenzel, miało wymiar pątniczy; z reguły nie były one także uroczystościami odpustowymi. Niestety, wikariusz kapitulny diecezji warmińskiej nie przeprowadził ich wnikliwej charakterystyki. W związku z tym nie można jednoznacznie stwierdzić, że uczestnictwo we Mszy św. oraz powstrzymywanie się od prac służebnych stanowiły główne elementy wypełnienia ślubów, złożonych przez wiernych konkretnej parafii bądź tylko miejscowości. Być może integralnym elementem takiego dnia była jednak łosiery? Czyżby zatem ks. Frenzel zrezygnował z dodatkowych adnotacji dotyczących charakteru pątniczego „dni ślubowanych”, ponieważ zawierałby informacje nieistotne lub oczywiste?

Wprawdzie retorykę przekazu wikariusza kapitulnego charakteryzuje lapidarność, jednak rzuca on nowe światło na problematykę pobożności Warmiaków.

³¹ J. Chłosta, *Słownik Warmii*, Olsztyn 2002, s. 167.

³² Ibidem. Zob. także A. Kopiczko, *Duchowieństwo katolickie diecezji warmińskiej w latach 1821–1945*, s. 152.

³³ J. Jasiński, *Pielgrzymki do Świętej Lipki od schyłku XVIII do początku XX wieku*, w: idem (red.), *Między Prusami a Polską. Rozprawy i szkice z dziejów Warmii i Mazur w XVIII–XX wieku*, Olsztyn 2003, s. 181–182.

³⁴ Zob. J. Hochleitner, *Warmińskie łosiery*, Borussia 18/19 (1999), s. 358.

³⁵ Zob. Ibidem, s. 362; J. Hochleitner, *Kultura religijna wsi warmińskiej na przełomie XIX/XX wieku na przykładzie twórczości ludowej oraz tradycji lokalnych pielgrzymek*, Studia Elbląskie 7 (2006), s. 47–48.

Zmusza bowiem do szukania powiązań między omawianym „dniem ślubowanym” a innymi warmińskimi zwyczajami, jak np. fundowaniem kapliczek i krzyży przydrożnych. M. Zientara-Malewska stwierdziła, że stawiano je w ramach składanych ślubów³⁶. Ten rys pobożności warmińskiej dostrzegł również Janusz Jasiński³⁷. Czyżby zatem powszechnie praktykowane w diecezji warmińskiej w XIX i XX w. łosiery³⁸ i tradycja fundowania kapliczek oraz krzyży przydrożnych stały się głównym nośnikiem tradycji związanej ze zniesionym przez państwo „dniem ślubowanym”?

W 1860 r. władze kościelne zainicjowały starania mające na celu wprowadzenie uroczystych obchodów święta św. Andrzeja Apostoła do parafii, które znalazły się w granicach diecezji warmińskiej po 1821 r. Pomyślną decyzję w tej sprawie wydano już 30 stycznia 1861 r.³⁹ Niestety, Wschodniopruski Trybunał w Królewcu uzależnił udział katolickich urzędników w obchodach takich świąt, jak wskazane uroczystości patronalne diecezji, od decyzji ich przełożonych. W praktyce uroczystości św. Andrzeja Apostoła odebrano charakter dnia świątecznego, wolnego od pracy. Decyzję trybunału podtrzymał 11 marca 1862 r. minister sprawiedliwości August von Bernuth⁴⁰. Reakcja biskupa warmińskiego Józefa Ambrożego Geritza była natychmiastowa. W liście do ministra spraw wyznaniowych, oświaty i medycyny – Heinricha von Mühlera – wyraził swój żal z powodu zranienia uczuć religijnych katolików, a także nieuszanowania parytetów wyznaniowych. Powołując się na rozporządzenie gabinetowe z 5 lipca 1832 r. dotyczące świąt w prowincji nadreńskiej oraz reskrypt Ministerstwa Sprawiedliwości z 12 kwietnia 1850 r., biskup warmiński przekonywał, że urzędnicy katoliccy w niemal jednowyznaniowych powiatach braniewskim, lidzbarskim, olsztyńskim i reszelskim mieli prawo do uroczystego świętowania takich dni, jak obchody patronalne diecezji⁴¹. Stanowisko ministra spraw wyznaniowych, oświaty i medycyny, poparte opinią Ministerstwa Sprawiedliwości było jednak nieugięte. Do ustawowych dni świątecznych, jak już stwierdzono w przywołanym wcześniej reskrypcie z 12 kwietnia 1850 r., zaliczano jedynie siedem uroczystości obchodzonych zarówno przez katolików, jak i ewangelików, wśród których nie figurowało święto patrona diecezji⁴².

³⁶ M. Zientara-Malewska, *Warmio moja miła*, Warszawa 1959, s. 36; zob. także J. Hochleitner, *Kultura religijna wsi warmińskiej na przełomie XIX/XX wieku*, s. 37.

³⁷ Por. J. Jasiński, *Maryjne kaplice i kapliczki przydrożne na Warmii w XIX wieku*, w: idem (red.), *Między Prusami a Polską. Rozprawy i szkice z dziejów Warmii i Mazur w XVIII–XX wieku*, s. 205–206.

³⁸ Por. M. Falk, *Warmińskie łosiery jako przejaw religijności na przykładzie parafii Sętał koło Olsztyna*, SW 10 (1973), s. 87–113; J. Hochleitner, *Warmińskie łosiery*, s. 362–363; W. Piwowarski, *Łosiery do Gietrzwałdu*, SW 14 (1977), s. 153–175.

³⁹ A. Kopiczko, *Duchowieństwo katolickie diecezji warmińskiej w latach 1821–1945*, s. 159.

⁴⁰ GSIA PK, I. HA Rep. 76 Kultusministerium, IV Sekt. 1. Abt. XIV. Nr. 4. Bd. 4 (8.05.1862).

⁴¹ Ibidem.

⁴² Ibidem, (27.06.1862), (7.07.1862). Dopiero 25.01.1892 r. została wydana decyzja przez rząd Prus Zachodnich o dniu wolnym w święto Andrzeja Apostoła dla uczniów mieszkających na obszarze diecezji warmińskiej. Zob. A. Kopiczko, *Duchowieństwo katolickie diecezji warmińskiej w latach 1821–1945*, s. 159.

Z pewnością władze państwowe w podobny sposób potraktowały obchody święta św. Wojciecha – głównego patrona diecezji warmińskiej, skoro Kongregacja Obrzędów wydała 15 września 1893 r. na prośbę biskupa Andrzeja Thiela dekret przenoszący wspomnianą uroczystość na czwartą niedzielę po Wielkanocy⁴³. Tego samego roku ogłoszono również rozporządzenie opublikowane na łamach „Pastoralblatt für die Diözese Ermland”, w którym wyjaśniano zasady przenoszenia odpustów parafialnych na najbliższą niedzielę⁴⁴.

* * *

Dni świąteczne były dla mieszkańców diecezji warmińskiej okazją do manifestowania własnej pobożności i przywiązania do wartości ugruntowanych w wierze. Obrazowały one nie tylko specyfikę Warmii, ale inicjowały tworzenie bogatej tradycji, inspirowanej rokiem liturgicznym i lokalnymi zwyczajami. Wypełnienie ślubów składanych Bogu, w których partycypowała dana społeczność, poza wspólnotową celebracją, stawało się sprawą sumienia jej członków. Świętowanie tych dni było zatem czymś więcej niż wypełnieniem religijnego obowiązku. Z pewnością gruntowało tożsamość warmińskich katolików w dziewiętnastowiecznym, wielowyznaniowym państwie pruskim.

FESTIVE DAYS OF THE DIOCESE OF WARMIA IN THE 19TH CENTURY (SUMMARY)

After the announcement of the papal bull *De salute animarum* in 1821, apart from the issue of reorganization of the diocese, the state authorities were concerned with the introduction of a general Prussian order of festive days that would be valid in every parish. The task of developing a project of such a list of holidays was assigned to the future Bishop of Trier – Josef von Hommer. He prepared a proposal of ten holidays only. This number was regarded as unsatisfactory by the Catholic bishops of the so-called Old Prussian dioceses. Giving an opinion on the above-mentioned project, the Bishop of Warmia, Joseph Hohenzollern, presented a list of thirteen religious festivals which were to become official state holidays. Regardless of the negotiations in progress, the inhabitants of the Diocese of Warmia in the mid-1930s celebrated Christmas, Easter, two days of Pentecost, New Year, the Ascension Day, the Epiphany, the Purification of the Blessed Virgin Mary, the Annunciation, Saint Adalbert's Day (Day of Penance), Corpus Christi, Saint Peter and Paul Day, All Saints' Day, the Immaculate Conception and Saint Andrew the Apostle Day. The order of these festivals, announced as a papal brief in 1788, was approved by King Frederick

⁴³ Ibidem, s. 158. Zob. także J. Obłąk, *Kult św. Wojciecha w diecezji warmińskiej*, SW 3 (1966), s. 38–39. Warto dodać, że w 1914 r. przywrócono dzień 23 kwietnia jako datę obchodów wspomnianego święta patronalnego. Zob. A. Kopiczko, *Duchowieństwo katolickie diecezji warmińskiej w latach 1821–1945*, s. 159.

⁴⁴ Ibidem, s. 152.

William II. Other holidays celebrated in the Diocese of Warmia were the so-called “vowed days” (gelobte Tage). They were introduced before the incorporation of Warmia to the Kingdom of Prussia. They usually occurred on weekdays, when no work regarded as menial was done. In some places, the church celebrations were accompanied by a pilgrimage. In 1838, the celebration of the “vowed days” was moved to the Sundays immediately following them.

FEIERTAGE IN DER DIÖZESE ERMLAND IM 19. JAHRHUNDERT (ZUSAMMENFASSUNG)

Nach der Veröffentlichung der päpstlichen Bulle *De salute animarum* im Jahr 1821 versuchte die Staatsregierung eine allpreußische, für jede Pfarrei verpflichtende Festtagsordnung einzuführen. Mit der Aufgabe, eine solche Festtagsordnung auszuarbeiten, wurde der zukünftige Bischof von Trier, Joseph von Hommer, beauftragt. In seinem Vorschlag haben lediglich zehn solche Feste Eingang erhalten. Mit dieser geringen Zahl waren die katholischen Bischöfe der altpreußischen Diözesen nicht zufrieden. In seinem Gutachten zu diesem Vorschlag hat der Bischof von Ermland, Joseph Hohenzollern, eine Reihe von dreizehn Festtagen aufgezählt, die den Rang der staatlichen Festtage erhalten sollten. Unabhängig von voranschreitenden Verhandlungen haben die Einwohner der Diözese Ermland in den dreißiger Jahren des 19. Jahrhundert Weihnachten, Ostern, zwei Pfingsttage, den Neujahrstag, die Himmelfahrt, sowie die Tage Heilige Drei Könige, Reinigung Mariens, Maria Verkündigung, heiliger Adalbert (Bußtag), Fronleichnam, heilige Petrus und Paulus, Allerheiligen, Maria Empfängnis und heiliger Andreas Apostel feierlich begangen. Die Ordnung dieser Feste, verkündigt 1788 als ein päpstliches Breve, wurde von König Friedrich Wilhelm II. approbiert. Zu Festtagen, die in der Diözese Ermland begangen wurden, gehörten auch sog. „gelobte Tage“. Sie wurden noch vor der Eingliederung von Ermland ins Preußische Reich eingeführt. Sie fielen gewöhnlich auf Werktage, an denen jene Arbeiten nicht gemacht wurden, die man damals als Dienstarbeiten bezeichnet hat. In manchen Ortschaften wurden die kirchlichen Feierlichkeiten durch eine Wallfahrt begleitet. 1838 wurde die Verlegung der gelobten Tage auf den darauffolgenden Sonntag von der Regierung geboten.